

ШЕВЧЕНКОВА ЛЮДИНА : ПОШУКИ ІДЕНТИЧНОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Досліджено шевченківську людину як культурологічний феномен, визначено важливі чинники у її формуванні: гоголівська та сквородинська людина. Встановлено, чим шевченківська людина радикально відрізняється від обох попередніх прототипів української людини. Визначено нові соціокультурні перспективи ідентичності шевченківської людини, які пережили руйнівні трансформаційні процеси доби індустріалізації.

Ключові слова: українська людина, культура, шевченківська людина, гоголівська людина, сквородинська людина, індустріалізація, урбаністика, етнокультурні джерела українського села, трайбалізм, галактика Гутенберга, галактика Маклюєна — неотрайбалізм, цивілізація сьогодення як “всесвітнє село”, пророка місія Шевченка.

Аннотація. Исследован человек Шевченко как культурологический феномен, определены существенные составляющие формирования человека Шевченко, Гоголя и Сквороды. Определено, чем радикально отличается человек Шевченко от предшествующих прототипов украинского человека. Определены новые социокультурные перспективы идентичности человека Шевченко, который пережил разрушительные трансформационные процессы эпохи индустриализации.

Ключевые слова: украинский человек, культура, человек Шевченко, человек Гоголя, человек Сквороды, индустриализация, урбанизация, этнокультурные истоки украинского села, трайбаллизм, галактика Гутенберга, галактика

Новизну статті визначає висвітлення нових перспектив розвитку соціокультурної сфери життєдіяльності шевченківської людини, зміст якої полягає у трансформаційному переході від галактики Гутенберга до галактики Маклюєна, від індустріальних технологій урбаністики XIX–XX ст. до планетарного глобального села неотрайбалістської комунікації з використанням ресурсів мережі Інтернет. **Змістовною особливістю** статті є інтелектуальний діалог з працею “Загублена українська людина” Миколи Шлемкевича — знаного фахівця з української антропології.

Вклад матеріалу. Як об’єкт антропології людина є комплексом духовного знання [1, 27]. Тематика ідентичності людини знаходиться на перетині міждисциплінарних досліджень культурної антропології, етнопсихології, психологічної антропології. Фундатор структурної антропології Клод Леві-Строс серед завдань антропології виокремлює

Маклюєна — неотрайбалізм, сучасна цивілізація як “вселенське село”, місія Шевченко як пророка.

Summary. Shevchenko’s person as a cultural Phenomenon was investigated. Important factors in the formation of Shevchenko’s person: Gogol’s person and Skovoroda’s were determined. Main features which radically distinguish Shevchenko’s person from the two previous prototypes of Ukrainian person were established. Important factors in the formation of Shevchenko’s person were determined. This article explores Shevchenko’s person as a cultural phenomenon, person as an object of science “anthropology of identity of human person” which desire objectivity, to see in the changing social life a complete system of industrial societies, typical features of Ukrainian national character as democracy, freedom, emotional diversity, Ukrainian musical culture, closeness to nature, the cult of women and family, religion and tolerance for other peoples, hard work and hospitality. Introversion and individualism of Ukrainian people are contrasted to collectivism of Russians. Authenticity is achieved by correlating the active self value, its ego by other individuals, groups, clans, castes, ethnicities. Modern person is Shevchenko’s Ukrainian person.

Key words: Ukrainian person, culture, Shevchenko’s person, Gogol’s person, Skovoroda’s person, industrialization, urban studies, ethnocultural sources of Ukrainian village, tribalism, galaxy of Gutenberg, galaxy of Maklyuen — neotribalism, civilization of nowadays as a “global village”, prophetic mission of Shevchenko.

прагнення до об’єктивності, намагання прищепити смак до неї, навчити її методам. Друге прагнення антропології — вбачати в мінливому соціальному житті цілісну систему, всі аспекти якої органічно поєднані. Третя особливість, яка цікавить передовсім етнологів, виходить із негативних ознак як не, або доіндустріальні суспільства. Четвертий критерій (автентичності) спирається не тільки на досвід національних традицій, закріплений у ментальних структурах етносвідомості, і виходить із кроскультурних практик сьогодення: “ми вступаємо у взаємини з величезною кількістю наших сучасників через цілу низку посередників — письмових документів, адміністративний апарат, — що, безперечно, дуже розширює наші контакти, надаючи їм неавтентичності. Саме він стає ознакою взаємин між громадянами і владою” [4, 346].

Характер (від грец. Character — чеканка, відбиток, ознака, риса) — складне психічне утворення,

в основі якого інтегрована у сфері її спрямованості ієрархізована система ставлень та вольових рис.

Перші дослідження психологічних особливостей українського національного характеру були проведені ще в XIX—XX ст. у працях В. Винниченка, М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, Ю. Липи, Д. Чижевського та ін. Як і фундатори вітчизняної характерології, так і сучасні дослідники виокремлюють такі типові риси українського національного характеру, як демократичність, волелюбність, емоційна багатоманітність української музичної культури, наближеність до природи, культ жінки і родини, релігійність, толерантність до інших народів, працелюбність, гостинність тощо [2, 196–197]. Інтровертність та індивідуалізм українців протиставляють екстравертності та колективізму росіян. Вацлав Липинський у праці “Листи до братів-хліборобів” вказував на небезпечність індивідуалізму для розбудови національної держави, який у випадку анархізму може впадати в крайнощі заперечення будь-якої влади.

Ідентичність є наслідком ідентифікації. У багатоманітній типології вирізняють фізичну, расову, гендерну, соціальну — статусну та рольову, класову: родову, етнічну та національну. Коли об’єктом ідентифікації постає сам суб’єкт, то модуси ідентифікації стають процесами пізнання, інтроспекції тих рис особистості можуть бути співвіднесеними до будь-якого класу, етносу, нації, культури. Шляхом активного співвіднесення себе, свого емоційно іншими індивідами, групами, кланами, кастами, етносами досягається автентичність.

Шевченківська людина як культурологічний феномен постає із соціокультурного досвіду Лівобережної України кінця XVIII ст. у творі першого класика нової української літератури Івана Котляревського “Енеїда”, в якому живою народною мовою оспівано питомий український патріотизм: “Коли отечество в упадку, забудь отця, забудь і матку — спіши Вітчизну визволять!” [3, 214].

Нова українська ідентичність, формована протягом тривалого періоду життя народу, була оперта на глибинний у своїй ментальності передуючий тип української людини: Як зазначав професор Микола Шлемкевич, знаний дослідник української людини: “Народження сучасної української людини мусимо шукати при смертному ложі другої української держави. Оця горда самопевна колись, провідна козацька верства, козацька старши-

на, що залюбки запалювала люльки об пожарища Царєграду, а сформувавшись, підірвала тодішню справді великодержавну Польщу, бундючна, навіть свавільна, але сильна провідна верства другої держави — тепер догоряла в тихих хуторах, осторонь великих доріг історії” [9, 17]. Деградація цієї верстви була осміяна Миколою Гоголем в сатирі на життя старосвітських поміщиків. Цей тип української людини, гедоністично орієнтований на задоволення вітальних потреб — за всієї його любові до України, звичаїв її народної культури — все-таки об’єктивно не адаптувався до реалій Російської імперії. Перехідний період в історії української людини був породжений гоголівською людиною. Цей перехідний тип шез у процесі великодержавної асиміляції. Проте її уклад життя назавжди залишився у безсмертних творах Гоголя, які стали надбанням красного письменства колись братніх народів. Процес взаємовіддалення національних культур неминучий при розпаді імперій на національні держави.

М. Шлемкевич також визначив наступний тип, що мав важливе значення у формуванні шевченківської людини і склався за часів розпаду другої української держави. Ця людина не хотіла адаптуватися до вітально-товарного гедонізму гоголівської людини, ні до актуальних на той час потреб розбудови духовних підвалин Російської імперії. Але також не змогла задовольнитися лише вітальними потребами укладу життя старосвітських поміщиків. Прообразом цього рефлексивного типу, зануреного в царину морального самовдосконалення, постає постать Григорія Сковороди — українського Сократа. Вперше моральну сферу людини дослідив давньогрецький мислитель Феофраст (370–287 роки до н. е.) у праці “Моральні характери”, в якій описав тридцять характерних типів на основі моральних та аморальних рис людини. Як зазначає В. П. Москалець, “духовність — найвищий рівень, вершина особистісного розвитку. Тому сукупність учень теорій, концепцій, у яких висвітлюється цей феномен, є вершиною психології. Стрижневою функціональною структурою духовності особистості є моральність” [6, 147].

Реальними прототипами як гоголівської, так і сквородинської (у Шлемкевича — сквородянської) людини можна вважати тодішнє покоління козацької старшини. Процес розпаду козащини другої української держави був соціальним тлом

і для гоголівської, і для сквородинської людини. “Сучасна українська людина — це шевченківська людина” [9, 21]. У її духовному житті спостерігаємо потяг до самовдосконалення, характерний і для сквородинської людини. Але шевченківська людина радикально відрізняється від обох попередніх прототипів української людини розумінням шляху духовного становлення особистості, напрацьованими духовними штудіями Києво-Могилянської академії. У світосприйнятті Шевченка доля людини вже не детермінована виключно промислом Божим. Вона цілком перебуває в царині особистісної екзистенційної свободи вибору — “у кожного своя доля і свій шлях широкий”. Від зумовленості гоголівської людини вітальними потребами й заглибленості сквородинської людини в духовне самовдосконалення шевченківська людина прагне в дієвому вчинку зреалізувати власну ідентичність: “Як умру, то поховайте // Мене на могилі, // Серед степу широкого, // На Вкраїні милій. // Щоб лани широкополі, // І Дніпро, і кручі, // Було видно, було чути, // Як реве ревучий... // Поховайте та вставайте, // Кайдани порвіте // І вражою злою кров'ю // Волю окропіте. // І мене в сім'ї великій, // В сім'ї вольній новій, // Не забудьте пом'янути // Незлим тихим словом” [8, 280].

Нове суспільство й нова людина, сперті на знання й справедливість, — це ідеал Шевченка й шевченківської людини” [9, 23]. З огляду на сьогодення ідентичність шевченківської людини зазнала трансформацій під впливом урбаністики. Ще за Княжої доби Київська Русь позначалась варягами як Гардарика — держава ста міст. Західна Україна, населення якої увійшло до Польщі та Австро-Угорщини, витворило українську урбаністичну культуру в Луцьку, Львові, Станіславові, Чернівцях на засадах Магдебурзького права. В Російській ім-

перії домінувало самодержавне право. Винятком із цього права став прецедент повернення на короткий час Магдебурзького права. Питомим середовищем шевченківської людини залишалось село, яке тривалий час зберігало і плідно відроджувало автентичну культуру й уклад життя народу України в усьому його регіональному розмаїтті.

Індустріалізація як часів Російської імперії, так і Радянського Союзу знищувала сільську культуру України. Зокрема, більша частина населення Східної, Центральної та Півдня України проживала в русифікованих містах. Проте технологічний поступ відбувався не лінійно, а, радше, за аналогом діалектики заперечення заперечення. Знаний дослідник інформаційної революції М. Маклюєн виокремив: а) трайбалізм — добу спілкування віч-на-віч, при таманне сільській культурі; б) індустріальну добу книгодрукування — так звану галактику Гутенберга та її заперечення; в) спілкування в мережі Інтернет — галактику Маклюєна.

Зіткнення цих галактик є чинником соціокультурного конфлікту. На думку М. Маклюєна, його галактика є неотрайбалізмом, оскільки ресурси Інтернет дозволяють спілкуватися наживо в режимі реального часу по всій планеті. Тому цивілізація третього тисячоліття є новітнім селом — неотрайбалізмом. Новітні інформаційні культурні практики породжують предметну сферу візуальної антропології, яка виникла на перетині ХХ—ХХІ ст. [10, 185]. Переживши руйнівні трансформаційні процеси доби індустріалізації, ідентичність шевченківської людини набуває нових соціокультурних перспектив. Як зазначав Іван Франко: “Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох, // Мій поклик: праця, боротьба, свобода, Я є мужик, пролог, не епілог” [7, 78].

Література:

1. Anthropology // The Social Science Encyclopedia / Edited by Adam Kuper and Jessica Kuper-London, Boston and Henlee, 1993 — P. 27-32.
2. Коваленко А.Б. Соціальна психологія / А. Б. Коваленко, М.Н.Коренев. — К.: Вид-во “Геопринт”, 2006. — 400 с.
3. Котляревський І. П. Енеїда / І. П. Котляревський. — К.: Дніпро, 1985. — 335 с.
4. Леві-Строс Клод. Структурна антропологія / Клод Леві-Строс. — К.: Основи, 1997. — 387 с.
5. Маклюєн Маршалл. Галактика Гутенберга. Становлення человека печатающего = The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man / Маршалл Маклюєн. — М.: Академический проект, 2005. — 496 с.
6. Москалець В. П. Психологія особистості / В. П. Москалець. — К.: “Центр учбової літератури”, 2013. — 416 с.
7. Франко Іван. Вибрані твори / Іван Франко. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — 799 с.
8. Шевченко Тарас. Кобзар / Тарас Шевченко. — К.: Т-во “Знання” України, 1992. — 384 с.
9. Шлемкевич Микола. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. — К.: М.П. “Фенікс”, 1992. — 168 с.
10. Holovko Borys. Modern problems of presentation of intangible cultural property on the web / Borys Holovko // Культурологічна думка: щорічник наук. праць. — К.: Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2013. — №6. — С. 184–188.